

ПРО НАЦІОНАЛЬНЕ КОРИННЯ СЕРГІЯ ЛИФАРЯ ТА ЙОГО РОДОВІ ЗВ'ЯЗКИ З УКРАЇНОЮ

У статті, присвяченій видатному французькому балетмейстеру українського походження – Сергію Лифарю, детально розглянуто національне коріння хореографа по батьку та матері. За допомогою генеалогічного дослідження доведено його українське походження, знайдено факти щодо зв'язку родини Лифарів з українським козацтвом, спростовано ствердження про належність С. Лифаря до дворянського стану, з'ясований дійсний соціальний статус родини Лифарів.

Ключові слова: С. Лифар, родовід, національне коріння, походження.

З поверненням в Україну імені Сергія Михайловича Лифаря (1905-1986) вітчизняна мистецтвознавча та історична наукова література збільшилася різноманітними статтями про життя та творчість цього видатного хореографа. Проте, велика частина запропонованої в них інформації базується виключно на мемуарних свідченнях самого балетмейстера («Тяжкі роки», «Мемуари Ікара», «Ma vie» й ін.). У той же час, багато фактів з його біографії київського періоду, викладених у вищезазначених книгах, не завжди висвітлені автором об'єктивно.

У дослідницькому середовищі тривалий час залишалося відкритим питання щодо національного коріння, майнового походження та соціального статусу родини Лифарів. Наявність у державних архівах України рідкісних документів щодо її генеалогічної спадщини, дозволила надати достовірну історичну оцінку родовому минулому С. Лифаря. Хотілося б відзначити, що окремі результати представлених наукових пошуків не претендують на абсолютну першість. Першими (і це, мабуть, єдині дослідники) цієї теми торкнулися історик Д. Малаков та мистецтвознавець І. Диченко¹.

При поверхневому розгляді інформацію про родові коріння С. Лифаря, можна отримати виключно з його слів, рідше – зі спогадів його сучасників. Проте, часті протиріччя, в які ці відомості вступають, не дозволяють приймати їх, як істину.

Наприклад, національне походження Сергія Лифаря. Поет, співак та композитор О. Вертинський писав, що він був «...стрункий та смуглявий, з великою домішкою циганської крові – «Циганча», як ми його називали. ...Знав дуже старі, вже забуті циганські пісні й майстерно співав їх, ще тримаючи у пам'яті ті самі особливі давні циганські акорди. Твердо пам'ятав усі циганські династії й добре знався на них.

Як співав й танцював по-циганськи Лифар!...»² Французький мистецтвознавець І. Лідова також відзначала в його зовнішності «дивну красу чуттєвого циганського обличчя»³. Наша сучасниця, культуролог З. Вітошинська стверджує, що деякі високопосадові німецькі військові неодноразово натякали С. Лифарю на його єврейське коріння: «У 1939 році він випадково дізнався на одному з паризьких балів, чому німецькі дипломатичні служби постійно відмовляли йому у візі. ...Німецький посол фон Вільчек натякнув йому, що там його вважають євреєм...»⁴ Свідчення щодо українського походження С. Лифаря по материнській лінії знаходимо у спогадах російської парижанки, танцівниці Н. Тихонової, яка бачила у нього в Лозанні (Швейцарія) фотографію матері у «малоросійському костюмі»⁵. Про Україну, як про місце свого народження неодноразово заявляв й сам Сергій Михайлович, але, в той же час, у багатьох автобіографічних джерелах називав себе росіянином.

Безумовно, встановити істину відносно походження та національної належності можна лише за допомогою генеалогічного дослідження.

Звернемось до етимології прізвища Лифар. За словником української мови, упорядкованим Б. Гринченком, «лихварь» – це ростовщик. «Він, лихварь, – пише укладач, – дає гроши у позику, бере процент у людей, тим і пожива»⁶. Згідно з іншим до революційним виданням – словником В. Даля, «лифар» походить від зміненого «лихар» – «знахар», «чаклун»⁷. Архаїчна основа слова «лихар» виступає як синонім зла й знаходиться у безпосередній спорідненості з такими словами, як «лихий» та «лихва». «Лихий» – той, що перейшов кордони добра, «лихва» – надлишок (у значенні «прибуток»), який позичальник (лихвар) бере за надану позику.

У сучасному етимологічному словнику української мови «лихвар» (з кінця ХІХ ст. – «лифар»,

той хто позичає гроші під великий відсоток) є похідним від слова «лихва». Щодо останнього висунуто припущення про його праслов'янське запозичення з готської мови від «leiha» – «зайом, позика». Утвореними від «лихви» є також такі українські слова, як «лихварство» (заняття лихваря, а також пропозиція позики на кабальних умовах), «лихварити» (бути лихварем), «лихварювати», «лихвити» (брати відсоток)⁸.

У зв'язку із зазначеним вище, буде абсолютно справедливо виправити помилкову думку, що поширилася порівняно недавно відносно походження прізвища С. Лифаря. У післямові «Серж Лифар про Сергія Дягілева: портрет та автопортрет» до російського видання С. Лифаря «Дягілев і з Дягілевым» читаємо про танцівника наступне: «Виходець з Києва, по-циганські смагливий юнак з неукраїнським прізвищем Лифар...» І далі пояснюється: «...М'який знак подарував йому Дягілев, який любив вкорочувати та продовжувати чужі прізвища за своїм смаком...»⁹

Вважаємо, не варто на стільки перебільшувати значення С. Дягілева у долі артиста. По-перше, прізвище дійсно українське, його етимологію ми розглянули раніше. По-друге, українські іменники, що позначають професію та закінчуються суфіксом –ар, мають тверді –р у називному відмінку. Виступаючи, як прізвища у русифікованій формі ці іменники, зазвичай, закінчуються на –арь¹⁰.

В оброблених генеалогічних першоджерелах прізвище родичів С. Лифаря фіксувалося як в українській, так і в русифікованій формі: «Лихвар», «Лихварь», «Лифар», «Лифарь» (з кінця XIX ст.), а також похідні – «син Лихварченко», «Лихварева», «Лихварова». У метричному свідоцтві про народження та хрещення батька – Михайла Яковича записано – «Лихварь», в його автографах, а також метричних свідоцтвах дітей та їх гімназичних документах – «Лифарь»¹¹.

Проведене генеалогічне дослідження з використанням звичайних для цього архівних документів – сповідальних відомостей, ревізьких казок та метричних книг з фондів Центрального історичного архіву України у м.Києві (ЦДІАУ у м.Києві) та Державного архіву Київської області (ДАКО) дозволили встановити наступне: сім'я батька походила з с. Великої Мотовилівки Васильківського повіту Київської губернії, її представники були українцями, належали до селянського прошарку й входили до складу парафіян місцевої православної церкви Різдва Богородиці (перша згадка у сповідальних відомостях с. Велика Мотовилівка

за 1762 р.). На жаль, обмежений об'єм публікації не дозволяє повною мірою представити поколінний розпис роду Лифарів, тому відзначимо лише основні його ланки¹²:

I коліно: 1. Петро Лихвар.

II коліно: 2-1. Василь Петрів Лихвар (1735 р. н.).

III коліно: 3-2. Григорій Василь Лихвар (1780-1782 р. н.), 1-а дружина Ксенія Григорова (1782-1783 р. н.); 2-а дружина – Настасія Федорова (1798 р. н.).

IV коліно: 4-3. Давид Григорів Лихвар (1817-1820 р. н.), дружина – Євдокія Григорова (1814-1822 р. н.).

V коліно: 5-4. Яків Давидів Лихвар (1843 р. н.), дружина – Харитина Пилипова (1843 р. н.).

VI коліно: 6-5. Михайло Якович Лихвар (1875-1947 рр.), дружина – Софія Василівна (1979-1933 рр.).

VII коліно: 7-6. Сергій Михайлович Лифар (1905-1986 рр.).

Про своє коріння по батьківській лінії Сергій Лифар писав: «...Коли я трохи підріс й став цікавитися моїм походженням, я часто запитував про наш рід моїх батьків, але нічого не міг дізнатися, окрім сумної легенди, яка збереглася у нашій родині, про те, як разом з татарськими ордами... прямували за наживою та пригодами й перси у хутряних шапках, і якийсь невідомий народ з далекої казкової Індії – чорноволосі вершники з подовженим овалом бронзового обличчя, з гордою поставою та вічною тугою у м'яких мигдалеподібних очах. Від цих невідомих вершників, які осіли у Запорізькій Січі, говорить наша родинна легенда, і ведуть свій рід Лифарі...»¹³.

На жаль, безпосередніх документальних свідоцтв щодо зв'язку родини Лифарів з українським козацтвом поки що не було знайдено, але деякі непрямі факти можна встановити шляхом порівняння родинних спогадів Лифарів та історичних відомостей регіону, в якому вони мешкали.

В історико-статистичній праці Л. Похилевича «Сказанія о населенных местностях Киевской губернии» читаємо про Мотовилівку наступне: «Мотовилівка. Сіло по обох сторонах річки Стугни, вище за Васильків у 14 верстах, розділяється на дві частини, з яких та, що розташована на правому березі, має назву Велика. Інша частина тягнеться понад Стугною з лівого або північного боку й називається Казенною Мотовилівкою... Західний край поміщицької або Великої Мотовилівки, що відокремлений полем у 2 версти, називається Мотовилівською слобо-

дою й складає окремих масток...»¹⁴ Зі слів того ж автора відомо, що Мотовилівка у давнину була містом під назвою Міна, заснованим та заселеним греками. В XI ст. за часів татарського володарювання місцевість піддалася знищенню й тривалий час називалася Порожніми Городищами¹⁵. З часом, розорена територія знов заселилася й отримала загальну назву – Гуляники. У 1560 р. князь Костянтин Острозький, київський воевода подарував масток Гуляники Івану Мотовилівцю й незабаром стара назва трансформувалася у Мотовилівку. Доля нового власника та його спадкоємців залишилася невідомою. У 1959 р. король Жигмунт III подарував Мотовилівку київському земському судді Яну Аксаку, а у 1623 р. закріпив масток за його сином Стефаном.

«У 1686 році, – пише Л. Похилевич, – коли Київ з округою по річку Стугну відійшов до Росії, половину цього місця, що знаходилася на лівій стороні Стугни, приєднали до Росії, тоді як права сторона відійшла до Польщі. Частина, що лишилася на лівій стороні, або Російська, у 1720 році гетьманом Скоропадським підтверджена за Києво-Братським монастирем... Інша половина Мотовилівки залишена за польським урядом в роді Аксаків. Втім, знаменитий Палій, що оволодів Білою Церквою та Хвастовим, не визнаючи дарчих, зроблених Польським урядом обов'язковими для Малоруського народу., вигнав було з Мотовилівки Польської Аксаків й розмістив тут гарнізоном загін козаків...»¹⁶

Як відомо, згадуваний Л. Похилевичем козацький полковник Семен Палій, з кінця 70-х рр. XVII ст. знаходився на Запорізькій Січі, де відзначився військовими та організаторськими здібностями. Саме під його керівництвом декілька загонів українських козаків у 1683 р. прилучилися до об'єднаних польсько-австрійсько-німецьких військ, на чолі з польським королем Яном III Собеським для битви з турецькими військами султана Мехмеда IV під Віднем. Згадку про цю подію можемо знайти у спогадах С. Лифаря. У «Тяжких роках» він пише, що його дід по батьківській лінії неодноразово розповідав як їх предки «чубаті бритоголові запорожці носилися по Чорному морю в углих чайках, грабували турецькі береги, ходили степом на кримських татар та разом з військами Яна Собеського громили під Віднем полчища Сулеймана Прекрасного...»¹⁷ Отже, один з далеких предків Лифарів дійсно міг бути вихідцем з Запорізької Січі й з'явитися у Великій Мотовилівці разом з прикордонним загонем С. Палія на рубежі XVII – XVIII ст.ст.

На початок XX ст. Велика Мотовилівка налічувала 361 двір та 1782 мешканців. Головним заняттям місцевого населення було хліборобство й заробітки у Києві. Належало село відставному інженерові-поручику Я. Тарновському. На його території знаходилися православна церква, римсько-католицький костел, єврейський молитовний будинок, однокласна міністерська школа, працювали 3 кузні, 2 водяних млини та 6 вітряків¹⁸.

Дід С. Лифаря по лінії батька – Яків Давидович Лихвар – народився від законного шлюбу селян Євдокії Григорівни та Давида Григоровича Лихварів. Про батька – Михайла Яковича відомо, що з'явився він на світ 11 липня 1875 р. у с. Велика Мотовилівка Васильківського повіту Київської губернії (хрещений 12 липня у місцевій церкві Різдва Богородиці) у родині Якова Давидовича Лихваря та його дружини Харитини Пилипівни¹⁹. Початкову освіту М. Я. Лифар отримав підлітком у Васильківському двокласному училищі (1888-1890 рр.); у вересні 1891 р. успішно склав вступні іспити до Черкаської нижчої лісової школи, після закінчення якої у серпні 1893 р. був направлений на службу до Києво-Подільського Управління землеробства та державного майна. З призначенням на посаду лісового кондуктора (помічника лісничого) 2-го Київського лісництва (Трипільсько-Вітєвського) у листопаді 1893 р. М. Я. Лифаря було відряджено на місце роботи у с. Боярку²⁰.

У грудні 1901 р. М. Я. Лифар одружився з донькою землевласника с. Македон Канівського повіту Київської губернії, Василя Дмитровича Марченка – Софією. У наступні роки у с. Пирогів Київського повіту (саме там у подальші роки мешкала родина) з'явилися на світ четверо дітей: 29 листопада 1902 р. – донька Євгенія; 26 грудня (хрещений 4 січня) 1903 р. – син Василь; 20 березня (хрещений 10 квітня) 1905 р. – Сергій; 3 серпня (хрещений 20 серпня) 1906 р. – Леонід²¹.

До 1918 р. М. Я. Лифар продовжував працювати лісовим кондуктором у досвідних лісництвах Києво-Подільського та Могилевсько-Чернігівського Управління департаменту держмайна. У вересні 1918 р. у зв'язку з погіршенням здоров'я залишив державну службу і оформив пенсію. Однак, до професійної діяльності йому довелося повернутися в радянський період. У складний політичний та економічний час у пошуках засобів до життя він займався невеликими підробітками: з липня 1920 р. – працівником на лісозаготівлі Трипільської лісової дачі, а з кінця серпня того ж року – десятником лісової

розробки в Голосієвому. Лише з грудня 1920 р. М. Я. Лифар отримав відповідну колишньому доповіді роботи посаду: його призначили завідувачим Таращанської лісозаготівельної ділянки.

У 1924 р. (вже після від'їзду сини Сергія у Париж) Київським міським відділом ДПУ проти М. Я. Лифаря було висунуто звинувачення за статтями 99 та 105 Кримінального кодексу УРСР, які передбачали відповідальність за виготовлення, зберігання та придбання з метою збуту продуктів, матеріалів та виробів, на які поширювалася спеціальна заборона або обмеження. У чому саме був звинувачений М. Я. Лифар – встановили неможливо. Постановою Київського окружного відділу ДПУ від 30.06.1924 р., справу за браком доказів вини обвинуваченого, було закрито. Матеріалів слідства не збереглося²².

У 30-х рр. ХХ ст. М. Я. Лифар працював техніком-лісівником земельного відділу при комунальній секції Київської міської ради. Під час ІІ Світової війни, в період окупації Києва він залишався у місті, працював лісоводом. Після звільнення столиці України був прийнятий на роботу у новий Ботанічний сад АН УРСР (1944 р.) на посаду техника для проведення інвентаризації насаджень. Пізніше зарахований до штату науководослідного центру на постійну посаду: з 1946 р. – старшим співробітником насінно-карантинної лабораторії, з 1947 р. – другим садівником у відділі флори та рослинності, потім працював старшим садівником у відділах екології, генетики та селекції²³.

14 грудня 1947 р. Михайла Яковича не стало. Поховали його в Києві на Байковому цвинтарі.

Якщо говорити про родовід Сергія Лифаря з боку матері – Софії Василівни Лифар (уродженої Марченко), то передусім слід відзначити, що представники цього роду протягом кількох століть мешкали у с. Македони Канівського повіту Київської губернії, були православними (хрещені у місцевій церкві Покрова Богородиці) й належали до прошарку селян-власників. Основні ланки родового ланцюга С. Лифаря по матері представлені у наступному порядку²⁴:

I коліно: 1. Данило Марченко.

II коліно: 2-1. Дмитро Данилів Марченко (1773-1775 р. н.), дружина – Анастасія Тимошова (1777 р. н.).

III коліно: 3-2. Дмитро Дмитрів Марченко (1815-1816 р. н.), дружина – Варвара Петрова (1819-1820 р. н.).

IV коліно: 4-3. Василь Дмитрів Марченко (1858 р. н.), дружина – Марія Васильєва (1859 р. н.).

V коліно: 5-4. Софія Василівна Марченко (1879-1933 рр.), чоловік – Михайло Якович Лифар (1875-1947 рр.)

VI коліно: 6-5. Сергій Михайлович Лифар (1905-1986 рр.)

До початку ХХ ст. с. Македони налічувало 410 дворів та 3670 мешканців, тут функціонувала однокласна школа, медична приймальня та філія Селянського банку, працювали 31 вітряк, 2 маслоробні, 6 кузень та винна лавка.

Батько матері – Василь Дмитрович Марченко, за словами Сергія Лифаря, його улюблений дід, народився в Македонах у 1858 р. Він був молодшим сином у родині Дмитра Дмитровича Марченка та його дружини Варвари Петрівни (старші брати – Корнілій, Діомід та Іван померли у дитинстві; доля трьох сестер – Євдокії, Євгенії та Ганни – невідома).

31 жовтня 1876 р. 18-річний Василь Марченко одружився з 19-річною донькою односельця – Василя Косьмича Дмитренка – Марією. Свідками з боку нареченого стали мешканці с. Македон – Тимофій Дмитрович Марченко (брат батька) та Лука Костянтинович Бідний. З боку нареченої свідками виступили Іван Косьмич та Данило Косьмич Дмитренки (брати батька)²⁵.

Архівні джерела дозволили встановити не менше п'ятьох дітей, які народилися у подружжя Марченко. Софія, мати С. М. Лифаря, з'явилася на світ 13 вересня 1879 р.²⁶; 10 серпня 1889 р. народилася донька Наталія²⁷; 8 червня 1892 р. – син Федір²⁸.

На жаль, втрата частини метричних книг у київських архівних колекціях не дозволила встановити дати народження доньок Параскеви та Оксани. Про їхнє існування можемо дізнатися з документів подальших років. Так, у метричному свідоцтві учня 8-ї Київської гімназії – Павла Казимировича (за метрикою Федоровича) Марченка, який народився 6 лютого 1906 р. у с. Малі Прицьки Канівського повіту й навчався в одному класі з молодшим братом С. Лифаря – Леонідом, у графі «батьки» зареєстровано: «Мешканка с. Малих Прицек, донька купця – Параскева Василівна Марченко, православного віросповідання. Хрещені: учень 6-го класу Київського реального училища Федір Васильович Марченко²⁹ та донька купця Наталія Василівна Марченко». Про Параскеву Марченко відомо, що на момент вступу сина до гімназії, вона мешкала з ним у Києві за адресою: Бібіковський бульвар, 37, кв. 7³⁰. Оксана Василівна Марченко записана хрещеною у метричному свідоцтві Василя – старшого брата Сергія Лифаря.

Про Василя Дмитровича Марченка його прославлений внук згадував: «Дід мій відрізнявся великою фізичною силою – він жартома гнув підкови та перекидав пудові гирі, – але ще більше вражав він усіх гарячністю та вічним кипінням, вічною рухливістю. Зовнішньо спокійний та інколи нібито повільний, дід вічно чим-небудь захоплювався, вносячи в усе – будь це проста торгівельна операція – себе, свій порив, своє, я б сказав, натхнення, й заражав інших своїм поривом, своїм натхненням у вічній, безперестанній праці...»³¹

Незважаючи на те, що В. Д. Марченко належав для селянського прошарку, не пізніше 1905 р. ним було придбано чималі земельні ділянки у Канівському повіті Київської губернії при селах Малий Букрин та Ведмедівка Трактомирівської волості (1681 дес.), а також при с. Малі Прицьки Македонської волості (209 дес.). Цікавим є той факт, що у книзі «Список населенных мест Киевской губернии» за 1900 р. В. Д. Марченко заявлений саме як власник Малого Букина: «Малий Букрин (власницьке). Дворів – 193, мешканців обох статей – 1037. ...У селі нараховується землі 1583 десятини, з них належить поміщикові 979 десятин, церкві – 35 десятин та селянам – 569 десятин. Село належить Василю Дмитровичу Марченку. Господарство у маєтку утримує сам поміщик за трипільною системою, як і селяни. У селі є 1 православна церква, 1 церковно-приходська школа, 10 вітряків, 2 кузні та 1 казенна винна лавка...»³².

Населений пункт Ведмедівка був присілком с. Грушівка Трактомирівської волості Канівського повіту. До початку ХХ ст. присілок налічував 220 селянських дворів, на його території розміщалися школа, кузня, 3 бакалійні та 1 винна лавка, 10 вітряків³³. Присілок Малі Прицьки при с. Македони мав 83 двори та 885 мешканців обох статей. Тут знаходилася школа грамотності, працювало 6 вітряків³⁴.

Економічна діяльність В. Д. Марченко була досить значною за своїми масштабами. Збереглися окремі опубліковані матеріали та архівні першоджерела, які дозволили зробити певні висновки про обсяг сільськогосподарських робіт у його маєтках. Наприклад, основу виробництва в економії при с. Малі Прицьки складало розведення племінних коней, меншою мірою – скотарство³⁵. «...Він був прекрасним господарем, – коментував свої дитячі враження про діяльність діда С. Лифар, – під його невсипущим спостереженням багато плодилася племінна худоба, оброблялися машинами по-

ля, нібито з під землі виростали й йшли повним ходом млини, – але він ніколи не був скупуватим господарем-кулаком... Він увесь був рухом, й усе в маєтку його було рухом, усе кипіло...»³⁶

На жаль, думку внука не поділяло оточуюче селянське населення. Успішна діяльність В. Д. Марченка неодноразово опинялася в епіцентрі народних хвилювань. У ряді архівних справ з Канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернаторства прізвище землевласника фігурувало у документах, пов'язаних з серйозними селянськими бунтами у селах Ведмедівка та Малі Прицьки.

Наприклад, з доповідної записки Київського віце-губернатора від 1 серпня 1903 р. відомо, що в ніч на 28 липня близько 60 селян с. Ведмедівки самовільно розкидали по полю 200 копен проса, що належало економії В. Д. Марченка; на території п'яти десятин перебили скошені, але ще не зв'язані у снопи боби, зламали у садибі частину загороди та обірвали фрукти у саду. Вранці наступного дня понад 100 селян прийшли до землевласника вимагати поденну платню³⁷.

В іншому документі від 4 вересня 1903 р. читаємо: «...Близько 80 осіб з колами та камінням у руках, увірвалися в сад землевласника Марченка, знищили городні овочі, розбили вікна з рамами у господарчому приміщенні, яке знаходилося у тому ж саду й розкидали, а також розграбували різне майно, що знаходилося в ньому... Крім того, селяни вночі натовпами виходили у різних напрямках на бурякові плантації Марченка, збирали буряки й мішками несли до дому для корму худоби... Такий бурхливий настрій селян, повна між ними солідарність, нахабні й зухвалі дії їх по відношенню до майнової власності Марченка зводяться до того, щоб усіма способами вижити Марченка з Ведмедівки та скористатися його землею...»³⁸

Конфлікт між селянами с. Ведмедівки та В. Д. Марченко продовжувався майже до початку 1904 р. Існують документальні свідчення, що у жовтні 1903 р. на ім'я Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора власником економії було подано клопотання про влаштування на його особисті кошти двох посад піших стражників нижчого окладу поліцейської повітової варті для патрулювання власних територій у Канівському повіті³⁹.

У 1908 р. Василь Дмитрович знов опинився в епіцентрі селянського бунту. На цей раз зіткнення між землевласником та місцевими мешканцями сталося у с. Малі Прицьки. З документів відо-

мо, що для виконання сільськогосподарської праці до економії В. Д. Марченко прийшло 300 селян, однак лише 30-ти з них власник зміг запропонувати роботу, решті було відмовлено. Не прийнявши звільнення, робітники влаштували безлад, зупинити який змогли лише волосний старшина та поліцейський урядник⁴⁰.

Розглянуті вище факти свідчать, що при обробці значної кількості посівних ґрунтів, які належали власникові, окрім людських ресурсів, використовувався найсучасніший, на той час, ступень механізації. На земельних ділянках В. Д. Марченка вирощували зернові та бобові культури, цукровий буряк, розводили племінних коней та велику рогату худобу. Пригадаємо, як за словами С. Лифаря, під час обшуку у 1919 р. з квартири було реквізовано «масивні золоті та срібні медалі, отримані дідом за розведення коней, племінної худоби та розвиток землеробської техніки...»⁴¹.

Незважаючи на успішну економічну діяльність, складнощі у врегулюванні спірних питань між місцевим селянами та власником стали однією з причин розпродажу В. Д. Марченко частини земельних ділянок. Вже до 1910 р. при селах Малий Букрин та Ведмедівка у нього залишилося 1181 дес., за господарством у с. Малі Прицьки нараховувалося 201 дес.⁴² До 1913 р. загальна кількість землі при трьох економіях складала лише 818 дес.⁴³

У сучасних поселеннях Малий Букрин, Ведмедівка та Малі Прицьки Миронівського району Київської області інформації про маєтки землевласника В. Д. Марченко не збереглося. Не залишилося й матеріальних свідочств – будинків та сільгоспспоруд (у тому числі, й згадуваний С. Лифарем у «Тяжких роках» будинок «з білоколонним залом»). Восени 1943 р. саме на цих територіях розташовувалося декілька плацдармів (у їх числі й Букринський), з яких радянськими військами було форсовано Дніпро й звільнено Київ. За словами місцевих краєзнавців, у ході наступу дві третини сільських споруд було знищено.

Незадовго до революційних подій, у жовтні 1917 р., В. Д. Марченко став власником п'ятиповерхового будинку у Києві по вул. Ірининській, 3-а, що раніше належав професорові медицини О. Корчак-Чепурківському. Родина Лифарів розмістилася в ньому на другому поверсі у квартирі №7 (вікнами на Володимирську вулицю). У «Тяжких роках» ця будівля фігурує як «будинок на Софійській площі» (до наших часів не зберігся).

Згідно з відомостями фінансового відділу Київської міської управи, Лифарі займали п'ять

житлових кімнат (окрім цього їх квартира налічувала передпокії, кухню, кімнату для прислуги, ванну з каналізацією; житлова площа була електрофікована)⁴⁴. У даних перепису населення м. Києва (лютий – серпень 1918 р.) по вул. Ірининській, 3-а, у графі – «кількість мешканців» напроти прізвища Лифарів зафіксовано цифру 9. Можливо, до цього моменту з ними проживали близькі родичі або робітники. Квартира оцінювалася у 1200 крб. й орендувалася за усним договором з власником будинку.

Про події подальших років у долі В. Д. Марченко відомо зі спогадів його внука: арешт більшовиками у 1919 р., перебування в однієї з київських НК, уникнення розстрілу. З остаточним встановленням радянської влади у Києві, будинок по вул. Ірининській було реквізовано та передано у власність житлового кооперативу. Проте за родиною Лифарів залишили їх квартиру, в якій вони прихистили декілька родичів з Великої Мотовилівки.

Не можна не згадати про трагічну долю дружини Василя Дмитровича – Марії Василівни, за словами С. Лифаря, жорстоко вбитої у ході бандитського нападу на одну з економій родини Марченків: «Наступного дня прийшла звістка з маєтку діда, де залишалася жити моя бабуся: згряя озброєних грабіжників напала вночі на садибу. ...Грабіжники розігнали селян револьверами та ручними гранатами, увірвалися в будинок, жорстоко вбили мою бабуся й розграбували усю садибу...»⁴⁵ Криза суспільної моралі, породжена громадянською війною, відсутність соціальної та політичної стабільності, призвела до знецінення людського життя. Анархія та безкарність, сприяли процвітанню грабування та насильства. Першими під бандитський приціл потрапили заможні селянські господарства.

Смерть Марії Василівни болоче вдарила по родині. Василь Дмитрович виїхав з будинку по вул. Ірининській та оселився за адресою: вул. Борохова, 22, кв. 6⁴⁶. Свідочства про його самотню старість знаходимо у рядках листа М. Я. Лифаря до сина в Париж: «Дідусь живе при мені, діти його майже забули...»⁴⁷. Відомо, що після від'їзду внука Сергія у Францію, Василь Дмитрович листувався з ним до середини 30-х рр. ХХ ст.

Софія Василівна Лифар померла у травні 1933 р. від висипного тифу й була похована у Києві на Байковому цвинтарі (могила її та Михайла Яковича знаходяться поряд, неподалік від Вознесенської церкви).

На закінчення, хотілося б приділити декілька слів заплутаній ситуації, що склалася у сучасних українських історичних джерелах навколо дати народження С. Лифаря. Незважаючи на те, що сам балетмейстер неодноразово називав її у власних спогадах: 2 квітня (за ст. ст. 20 березня) 1905 р., у 2004 р. в Україні з'явилася пам'ятна монета та марка на честь його 100-річного ювілею⁴⁸. Подія викликала дискусію, бо десятиліттям раніше, у 1995 р. авторитетний знавець історії Києва Д. Малаков знайшов у метричній книзі с. Пирогов за 1905 р. запис про народження та хрещення С. Лифаря (наведена нами раніше)⁴⁹.

Київський мистецтвознавець О. Ю. Станішевський, один з ініціаторів проведення Міжнародного конкурсу-фестивалю «Серж Лифар де ля данс» пояснив несумісність дат наступним чином: «Сьомий міжнародний фестиваль балету «Серж Лифар де ля данс»... розпочався з сенсації. Графиня Ліллан д'Алефельд-Лаурвіг оприлюднила нові документи й церковну метрику свого чоловіка – славетного хореографа, реформатора балетного театру ХХ століття, українця Сергія Михайловича Лифаря, які свідчать, що він народився у Києві 2 квітня 1904-го, а не 1905 року, як писалося в усіх енциклопедіях. Отже, в 2004 році вся Європа відзначатиме 100-річчя від дня народження нашого легендарного земляка...»⁵⁰

На жаль, невідомо на які саме документи спиралася графиня Л. д'Алефельд-Лаурвіг, але в усіх особистих паперах С. Лифаря київського періоду – метричне свідоцтво, гімназична справа (у тому числі й формулярний список М. Я. Лифаря), загальні класні гімназичні відомості тощо, роком народження вказаний 1905-й. Найбільш переконливим документом, на наш погляд, є прохання матері – Софії Василівни Лифар від 18 серпня 1914 р. на ім'я Опікуна Київського учбового округу, в

яком вона пише: «16 серпня цього року мною подане прохання п. Директору Київської чоловічої гімназії «Групи батьків» про дозвіл складати у 1-й клас названої гімназії вступний іспит сину моєму Сергію, якому від роду 9 років 5 місяців (народився 20 березня 1905 р.)...»⁵¹

Знання про рід та його походження є однією з обов'язкових умов формування свідомості будь-якої особистості. Сергій Лифар своїм генеалогічним минулим був пов'язаний з двома давніми українськими родами. У мемуарах він ніколи не вказував свого дійсного соціального статусу – син чиновника селянського походження. Навпаки, він достатньо часто натякав на своє дворянське коріння по лінії матері: «У мого прадіда був родинний театр з кріпаків, що давав спектаклі у тому самому двокольоровому білоколонному залі, де, шістдесят років по тому ми, діти, безтурботно бігали й пустували...»⁵²

Враховано, що до моменту написання першої автобіографічної книги («Тяжкі роки: моє життя та юність в Росії», 1935) Сергій Лифар був відомим танцівником, близько знайомим з російською емігрантською та столичною французькою аристократичною елітою. Положення, яке він займав у суспільстві, ймовірно, потребувало відповідної біографії. Саме тому у спогадах хореографа ми зустрічаємо так багато необ'єктивних свідоцтв. «Мабуть в еміграції йому хотілося виглядати родовитіше, багатше, і цим можна пояснити несумісність спогадів з упертими фактами...», – відзначав історик Д. Малаков⁵³. У той же час, як би не ставився С. Лифар до того соціального прошарку, який займали його предки, генетична пам'ять роду змогла передати йому кращі якості, накопичені попередніми поколіннями Лифарів-Марченко. Саме вона наділила його артистичною природою, яка гармонійно поєднала в собі прекрасні зовнішні дані, музичну обдарованість й талант творця.

Джерела та література

1. Дыченко И. Серж Лифарь из Киева. Парижские находки. Рассказ третий // Киевские ведомости. – 1994. – 16 июня. – С. 10; Дыченко И. Серж Лифарь из Киева. Киевские находки. Рассказ пятый, последний // Киевские ведомости. – 1994. – 18 августа. – С. 10; Малаков Д. Серж Лифарь в городе его юности // Киевские ведомости. – 1994. – 14 июня. – С. 10; Малаков Д. Київські адреси Сергія Лифаря // Київ. – 1995. – № 2/3. – С. 163-166.
2. Вертинский А. Дорогой длиною... – М., 1990. – С. 306.
3. Лидова И. Предисловие к французскому изданию // Мемуары Икара / Лифарь С. – М., 1995. – С. 9.
4. Делюш Д. Лифар: той, хто танцював на вулкані: Інтерв'ю з режисером / Розмову вела З. Вітошинська // Дзеркало тижня. – 2006. – 1-7 липня – № 25. – С. 17.
5. Тихонова Н. Девушка в синем. – М., 1992. – С. 333.
6. Словарь української мови / Упоряд Б. Грінченко. – Т. 1. – А-Ж. – К., 1907 – С. 363.
7. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / Т. 2. – М., 1981. – С. 257.

8. Етимологічний словник української мови / У 7-ми томах. – Т. 3. – К., 1989. – С. 248.
9. Гаевский В. Серж Лифарь о Сергее Дягилеве: портрет и автопортрет / Послесловие к книге С. Лифаря «Дягилев и с Дягилевым». – М., 1994. – С. 456.
10. Унбегаун Б. О. Русские фамилии. – М., 1989. – С. 213.
11. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІА України у м. Києві), ф. 127, оп. 1078, спр. 935, арк. 15.
12. Там само, оп. 1015, спр. 34, 44, 126, 152, 199, 415, 785, 1101; ф. 127, оп. 1078, спр. 935; Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. 280, оп. 2, спр. 165, 493. У даному поколінному розписі кожному члену генеалогічної гілки надано номер, що складається з двох чисел: перше – порядковий номер члена роду, друге – порядковий номер його батька. Через несумісність інформації у різних документах, роки народження окремих родичів інколи представлені двома датами.
13. Лифарь С. Страдные годы. – К., 1994. – С. 26.
14. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах в пределах губернии находящихся / Собрал Л. Похилевич. – К., 1864. – С. 378-379.
15. Згідно з Л. Похилевичем, на території Мотовилівки знаходилися й інші давні поселення, серед яких автор називає Хаників-містечко, Слободку, Хмурин.
16. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. – С. 380-381.
17. Лифарь С. Страдные годы. – С. 25.
18. Список населенных мест Киевской губернии / Изд-е Киевского губернского статистического комитета. – К., 1900. – С. 534.
19. ЦДІА України у м. Києві, ф. 127, оп. 1078, спр. 935, арк. 15.
20. Там само, ф. 492, оп. 7, спр. 244, арк. 6-12.
21. Там само, ф. 127, оп. 1078, спр. 2268, арк. 32; спр. 2308, арк. 164; спр. 2325, арк. 87.
22. Державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБУ), ф. 65, од. зб. С-145, т. 1, арк. 139.
23. Науково-технічний архів Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришко (НТА НБС ім. М. М. Гришко). – 3-ос. – 1944-1947 рр.
24. ЦДІА України у м. Києві, ф. 127, оп. 1015, спр. 227, 255, 283, 390, 444, 564, 765, 1105; ф. 127, оп. 1078, спр. 1468, 1584; ДАКО, ф. 280, оп. 2, спр. 1400.
25. ЦДІА України у м. Києві, ф. 127, оп. 1078, спр. 1468, арк. 490. Дати у статті вказано за старим стилем.
26. Там само, арк. 256.
27. Там само, арк. 39.
28. Там само, арк. 144.
29. Київський міський державний архів (далі – КМДА), ф. 95, оп. 3, спр. 29, арк. 30. Згідно зі списками училища – учень 2-го класу.
30. Там само, ф. 77, оп. 1, ч. 2, спр. 3691, арк. 1-2.
31. Лифарь С. Страдные годы. – С. 24.
32. Список населенных мест Киевской губернии. – С. 840.
33. Там само. – С. 844.
34. Список населенных мест Киевской губернии / Изд-е 3-е Киевского губ. стат. комитета. – К., 1895. – С. 138.
35. Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 г. – К., 1914. – С. 141.
36. Лифарь С. Страдные годы. – С. 24.
37. ЦДІА України у м. Києві, ф. 442, оп. 702, спр. 313, арк. 1.
38. Там само, арк. 8.
39. Там само, оп. 634, спр. 104, арк. 1.
40. Там само, оп. 858, спр. 11, ч. 3 (I), арк. 78-79.
41. Лифарь С. Страдные годы. – С. 40.
42. Весь Киев: Адресная и справочная книга на 1910 г. / Изд-е С. М. Богуславского. – К., 1910. – Ст. 330.
43. Весь Юго-Западный край: Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям. – К., 1913. – С. 546.
44. КМДА, ф. 802, оп. 6, спр. 194, арк. 1.
45. Лифарь С. Страдные годы. – С. 42.
46. Переименована наприкінці 20-х рр. ХХ ст. вул. Мала Васильківська.
47. ДА СБУ, ф. 65, од. зб. С-145, т. 1, арк. 88.
48. Про введення в обіг ювілейної монети «Сергій Лифарь»: Нацбанк України 23 лютого 2004 р. ввів в обіг ювілейну монету номіналом 2 гривні, присвячену 100-річчю від дня народження видатного артиста балету Сергія Михайловича Лифаря (1904-1986), який народився у Києві // Вісник НБУ. – 2004. - № 4. – С. 49.
49. Малаков Д. Київські адреси Сергія Лифаря // Київ. – 1995. - № 2/3. – С. 163-166.
50. Станішевський Ю. О. Балетний театр України: 225 років історії. – К., 2003. – С. 409
51. КМДА, ф. 77, оп. 1, ч. 2, спр. 3287, арк. 9.
52. Лифарь С. Страдные годы. – С. 25.
53. Малаков Д. Київські адреси Сергія Лифаря // Київ. – 1995. - №2/3. – С. 163-166.

*Марина Куринная***О национальных корнях Сергея Лифаря и его родовой связи с Украиной**

В статье, посвященной выдающемуся французскому балетмейстеру украинского происхождения – Сергею Лифарю, детально рассмотрены национальные корни хореографа по отцу и матери. С помощью генеалогического исследования доказано его украинское происхождение, найдены факты относительно связи семьи Лифарей с украинским казачеством, опровергнуто утверждение о принадлежности С. Лифаря к дворянскому сословию, установлен истинный социальный статус семьи Лифарей.

Ключевые слова: С. Лифарь, родословная, национальные корни, происхождение.

*Maryna Kurinna***Concerning national roots of Sergej Lifar and his kinship ties with Ukraine**

In the article devoted the prominent French ballet-master of the origin – Serg Lifar, the national root of ballet-master is in detail considered on a father and mother. In particular, by genealogical research he is well-proven the Ukrainian origin, direct connection of Lifar's family with Ukrainian the Cossacks, claim of ballet-master is refuted about his nobiliary origin, certain real social status of Lifars.

Key words: Sergey Lifar, genealogy, national roots, origin.

УДК (94) 342.38 (47+57):7.079 «1936/1937»

*Володимир Невежин (м. Москва)***ДЕКАДИ РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО МИСТЕЦТВА
У МОСКВІ**

Автор пропонує короткий огляд матеріалів 8 декад республіканського мистецтва, проведених у Москві в передвоєнний період (1936—1941 рр.). Основну увагу приділено першій з цих декад — декаді українського мистецтва (березень 1936 року). Публікується документ, який було ідентифіковано як синхронний запис застільних промов діячів українського мистецтва, представників партійного і державного керівництва СРСР і УРСР на бенкеті у Великому Кремлівському Палаці по закінченні цієї декади.

Ключові слова: декади республіканського мистецтва, декада українського мистецтва, Комітет в справах мистецтв, Москва, застілля, прийом.

З другої половини 1930-х рр. у Москві стали періодично проводитися декади республіканського мистецтва. Характерно, що в радянській мемуарній літературі та історіографії значущість довоєнних декад республіканського мистецтва оцінювалася достатньо високо¹. Схвальні оцінки цих заходів можна зустріти навіть у наукових дослідженнях, які вийшли друком у колишніх союзних республіках СРСР у пострадянський період².

Однак іще за радянських часів деякі автори звертали увагу й на «зворотний бік медалі». Численні декади національного мистецтва, справді, стимулювали розвиток хореографії в союзних республіках СРСР. Проте вони започаткували тип вистав-парадів, що одночасно поєднували монументальність, помпезність та офіційну урочистість. У таких виставах переважало декларативне змалювання зовнішнього добробуту. При цьому етнографічна буденність у вкрай незрозумілий спосіб поєднувалася з показовою величчю³.

Те, наскільки стрімко національні театри подолали шлях «від перших кроків на сцені до демонстрації творчих досягнень у Москві», заважало органічному, глибинному зростанню талантів. Майстерність підмінялася видовищністю, парадністю, бажанням досягти успіху завдяки «буйству барв, зовнішнім ефектам». Щедрі нагороди, які буквально сипалися на деяких учасників декад республіканського мистецтва, нерідко ставали для них своєрідним тягарем, що заважав наполегливо працювати над собою і, внаслідок цього, — творчо зростати⁴. Проведення декад супроводжувалося показним розголосом, поспішливістю, а також проявами елементів нездорового змагання. Повною мірою давалися взнаки негативні риси жорсткої централізації у культурному будівництві. Серед них — заданість тематичних і жанрових рішень, певна бідність стилістики й форм тощо⁵.

В пострадянський період Є. С. Громов уже з певною іронією писав про «нескінченні» декади рес-